

**TWORZENIE ORAZ FUNKCJONOWANIE OBOZÓW FILTRACYJNYCH W ZSRR
W LATACH 1944-1945**

Udot Oleksandr

doktorant, Wschodnioeuropejski Uniwersytet Narodowy imienia Łesi Ukrainki, Łuck, Ukraina
o.udot@ukr.net

**CREATION AND FUNCTIONING OF THE FILTRATION CAMPS IN THE USSR
DURING 1944-1945**

Udot Oleksandr

postgraduate, Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, Ukraine

**СТВОРЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІЛЬТРАЦІЙНИХ ТАБОРІВ
В СРСР У 1944-1945 РОКАХ**

Удот Олександр

*аспірант, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
Луцьк, Україна*

Streszczenie. W artykule przeanalizowano proces tworzenia oraz specyfikę funkcjonowania obozów filtracyjnych w latach 1944-1945. Źródłowa baza danych pozwala śledzić specyfikę tworzenia oraz funkcjonowania obozów filtracyjnych oraz organów repatriacji. Specyfikę pracy obozów można scharakteryzować jako brutalność i przymus. Środki i metody, które były stosowane przez organy repatriacji podczas sprawdzania i filtracji, a także to, co czekało repatriantów po ukończeniu wszystkich kontroli, szczegółowo przeanalizowano w zaproponowanym artykule.

Słowa kluczowe: obozy filtracyjne, obywatel radziecki, ZSRR, USRR, repatriacja, osoby przesiedlone, polityka repatriacji, punkty kontrolno-filtracyjne.

Abstract. The article analyzes the process of creation and functioning of the filtration camps during World War II. Source study base makes it possible to trace the specifics of the creation of new repatriation bodies, the specifics of the work of camps for repatriates, also methods and means of implementing the repatriation policy of the USSR.

Keywords: filtration camps, Soviet citizens, the Soviet Union, Ukrainian Soviet Socialist Republic, repatriation, displaced persons, repatriation policy, verification and filter points.

Анотація. У статті аналізується процес створення та особливості функціонування фільтраційних таборів у 1944-1945 роках. Джерельна база дозволяє послідувати особливості створення та функціонування фільтраційних таборів та репатріаційних органів. Специфіку роботи таборів можна охарактеризувати такими термінами, як жорсткість та примус. Засоби та методи, до яких вдавались органи репатріації під час перевірки та фільтрації, а також, те, що чекало репатріантів по закінченню усіх перевірок детально проаналізовано у запропонованій статті.

Ключові слова: фільтраційні табори, радянські громадяни, СРСР, УРСР, репатріація, переміщені особи, репатріаційна політика, перевірко-фільтраційні пункти.

Постановка наукової проблеми та її значення. Чимало проблем вітчизняної історії потребують глибокого вивчення, аналізу й деталізації сторінок Другої світової війни та повоєнної доби. Чим далі ті страшні події відходить у минуле та напруженішим стає сьогодення світу, тим більше у нашому суспільстві зростає інтерес до вивчення причин, подій та наслідків подій минулого століття.

Малодослідженою залишається велика кількість аспектів репатріаційних процесів. Серед таких, наприклад, організація репатріації, за яких обставин відбувалася перевірка громадян, які підлягали репатріації та їх фільтрація, особливості створення та функціонування фільтраційних таборів є важливою для світової та української історичної науки, тому дана проблема потребує різностороннього доопрацювання. Запропонована стаття є намаганням заповнити інформаційну нішу, яка відтворює процес утворення та функціонування фільтраційних таборів в СРСР.

Аналіз останніх досліджень. Одними з перших почали вивчати процес примусової репатріації радянських громадян після Другої світової війни зарубіжні історики та українські й російські політичні емігранти. Їх увага зосереджувалася на проблемі перебування переміщених осіб в західних окупаційних зонах після закінчення Другої світової війни та на примусовій репатріації до СРСР радянських громадян.

Зарубіжна історіографія представлена такими вченими: Н. Бетелл "Остання таємниця: насильницька репатріація в Росію 1944-1947 років", В. Якобмайер "Від примусової праці до іноземців без громадянства. Переміщені особи в Німеччині. 1941-1945", У. Гьокен-Гайдль та його праця "Зворотній шлях. Репатріація радянських військовополонених і примусових робітників упродовж і після Другої світової війни". Увага перелічених авторів зосереджувалася примусових методах репатріації до СРСР. Наприкінці 80-х років до вивчення цієї теми долучилися радянські й далі російські історики-дослідники В. Земсков, О. Шевяков, П. Поляна. Серед українських учених тему репатріації вивчали М. Коваль, О. Буцько, С. Гальчак, М. Куницький, Н. Мелешко.

Мета і завдання дослідження. Мета статті – здійснити аналіз особливостей створення та специфіки діяльності фільтраційних таборів на території СРСР. Відповідно до мети у статті ставляться наступні завдання: дослідити створення таборів для переміщених осіб; особливості функціонування фільтраційних таборів; умови побутового і трудового влаштування репатріантів, специфіка перевірки і фільтрації радянських громадян, що були репатрійовані із західних і східних зон окупації.

Виклад основного матеріалу. За наполяганням Радянського Союзу в міжнародних угодах, ухвалених у 1945 році на Кримській та Потсдамській конференціях [1], а також окремих угод СРСР із США, Великобританією, Францією, Бельгією [2], отримало офіційне затвердження примусового характеру процесу репатріації до СРСР всіх колишніх радянських громадян, звільнених військовими англо-американських союзників, незважаючи на бажання чи не бажання останніх повертатися в СРСР.

Радянський Союз за роки військових дій поніс величезні людські втрати. Керівництво Радянського Союзу було зацікавлене у поверненні максимальної кількості переміщених осіб з метою збільшення дешевих робітничих ресурсів для післявоєнної відбудови промисловості та сільського господарства, хоча, не на остатньому місці, особливого значення набуло й поповнення демографічних втрат. Для забезпечення повернення з-за кордону мільйонів радянських громадян у рекордні терміни було організовано сотні різноманітних таборів і пунктів на території східноєвропейських країн і в західній прикордонній смузі СРСР. Як наслідок, у післявоєнний період до СРСР, через прикордонні республіки, поверталися сотні тисяч колишніх примусових робітників Третього рейху (остарбайтери), полонені, переміщені особи, яких радянська влада об'єднала одним терміном – "спецконтингент". Їх не вважали учасниками війни, а прирівнювали до не благодійних осіб, до зрадників батьківщини та політичних в'язнів.

Загалом, початок усієї системи репарації було закладено ще до завершення Другої світової війни, зокрема, 24 серпня 1944 року постановою Державного комітету оборони (ДКО) СРСР №6457-сс "Про організацію прийому радянських громадян, що повертаються на Батьківщину, насильно вивезених німцями, а також тих, що за різних умов потрапили за кордонну лінію між СРСР та Польщею, які поверталися на батьківщину" [3].

З 31 серпня 1944 року розпочав свою діяльність відділ у справах репатріації при уряді УРСР на чолі з М. Зозуленко [4]. З 15 січня 1945 року почав свою роботу відділ РНК Білоруської РСР в справах репатріації громадян СРСР (у січні 1946 року реорганізовано у відділ переселення та репатріації) [5]. Загальний контроль за перебігом репатріаційної кампанії здійснював апарат уповноваженого Раднаркому СРСР (з березня 1946 року Ради Міністрів) у справах репатріації, створений 4 жовтня 1944 року, який очолив генерал-полковник Ф.І. Голіков [19].

Серед першочергових організаційних заходів по репатріації було передбачено створення мережі фільтраційних таборів або пунктів неподалік від західного кордону СРСР. Українська РСР виявилась найбільш зручним регіоном для облаштування різного роду спецустанов силових органів Радянського Союзу, основною функцією яких була фільтрація та перевірка потоку репатріантів [6]. Саме тому, Раднарком України та ЦК КП(б)У 31 серпня 1944 року прийняли Постанову, якою зобов'язали республіканський НКВС організувати у Львівській, Дрогобицькій і Волинській областях перші шість фільтраційних таборів.

Одночасно на території Білоруської СРСР перевірко-фільтраційні пункти були створені у відповідності наказу комісара внутрішніх справ БРСР від 30 серпня 1944 року "Про організацію перевірко-фільтраційних пунктів" з поміткою "Цілком таємно".

Як показав час, кількість репатріантів становила декілька мільйонів чоловік й вирішити проблему фільтрації така кількість таборів, створених у прикордонній смузі, не спроможні. Крім того, щоб не витратись надміру, так як у Радянському Союзі досить гостро стояла проблема транспортного забезпечення для перевезення одразу великих партій репатріантів вглиб країни, значно дешевше було забезпечити їх утримання у прикордонній зоні, а вже пізніше, після фільтрації, поступово розміщувати по всій країні [7]. Репатріанти їхали в Пензенську Рівненську, Кустанайську, Київську, Ленінградську, Орловську, Рязанську та інші області СРСР, також направлялись до спецтаборів НКВС та спец поселення [8].

Представники радянської партійної верхівки розуміли, що "репатріаційна машина" потребувала свого вдосконалення. Відтепер при кожній армії створювались фільтраційні табори з метою концентрації репатріантів та намагання надати процесу організованих форм. Вони мали діяти поряд з існуючими армійськими збірно-переселенськими пунктами, так як, на відміну від них, фільтраційні табори організовувались для цивільного населення.

Збірно-переселенські пункти були створені й на діючих фронтах. Так, 23 жовтня 1944 року в 1-й Прибалтійській, 1-й, 2-й і 3-й Білоруські, 1-й, 2-й, 3-й і 4-й Українські фронти надійшло розпорядження про створення при них по одному збірно-переселенському пункту (табору). Пізніше, кількість таких фронтових пунктів зростає до 57-ми, 18 з яких було організовано тільки при 1-му Українському фронті. Так само, як і армійські фільтраційні табори, вони теж були розраховані на цивільних репатріантів [9].

Але зважаючи на обсяг роботи та "скрупульозне" ставлення до так званих остарбайтерів, значну увагу було приділено зростанню кількості перевірко-фільтраційних пунктів НКВС, що розташовувались вздовж всього державного кордону СРСР, станом на 23 грудня 1944 року їх налічувалося вже 15 [10]. На території Української РСР у Львівській, Дрогобицькій, Волинській та Ізмаїльській областях працювало 7 фільтраційних пунктів НКВС, які розташовувались у Болграді, Володимир-Волинському, Раві-Руській, Яворові, Хирові, Мостиську, Чернівцях [11], на території Білоруської ССР (8 фільтраційних пунктів) – в містах Брест, Високо-Літовськ, Пружани, Волвіск, Гродно та в селищах Беяни, Кузница (гродніцький напрямок), Бобровники (волковісській напрямок) [12]. Та, вже на літо 1945 року для перевірки радянських репатріантів діяло 43 спецтабори і 26 фільтраційні табори НКВС.

Перед репатріаційними установами Радянського Союзу були поставлені пріоритетні завдання – політична фільтрація й статистичний облік осіб, які тривалий час перебували за кордоном. У всіх перевірко-фільтраційних пунктах створювались спеціальні комісії, що склалися з працівників слідчих органів НКВС, НКДБ, СМЕРШ.

Основна маса репатріантів проходила перевірку й фільтрацію у фронтових та армійських таборах, збірно-пересильних пунктах Наркомату оборони, фільтраційних пунктах НКВС, частині військовополонених – у запасних військових частинах. Виявлені "підозрілі" та не благодійні особи як правило переводились для більш ретельної перевірки до фільтраційних таборів НКВС, а також до виправно-трудова табори ГУЛАГу. Переважна більшість осіб, що підпадали під "спецконтингент" НКВС, фільтраційними комісіями визнавались "неперевіреними" та без порушення кримінальних справ були направлені на 6 років до виправно-трудова таборів [13].

Першими відчули на собі свавілля радянської системи особи, які в період окупації прийняли німецьке підданство, так звані "фольксдойчі", та родини тих, хто співпрацював з окупаційною владою чи просто перебував на службі в німецьких установах. Згідно з інструкцією, що отримали начальники фільтраційних таборів та інших слідчих установ, з числа репатріантів підлягали арешту: керівний склад й рядові учасники поліції, "народної стражі", РОА, національних легіонів та інших подібних організацій, бургомістри, сільські старости. Друга категорія осіб, що проходили через фільтраційні табори, це переселенці з Польщі та реемігранти з Франції. До третьої категорії осіб віднесемо військовополонених, до четвертої – в'язнів німецьких концтаборів (інтернованих) та людей, які насильно були вивезені на роботу до Німеччини (остарбайтерів) [14]. За даними управління у справах репатріації РНК СРСР станом на 1 лютого 1946 року в СРСР репатріювало 5 229 160 осіб, у тому числі 3 438 506 осіб цивільного населення й 1 790 654 військовополонених [15].

З організаційною метою Державним комітетом оборони 22 травня 1945 року прийнято

постанову, що затверджувала 10-денний строк реєстрації та перевірки репатріантів й відправки їх до місця проживання. Разом з тим, як показала практика, ці строки виявилися нереальними. Репатріанти залишалися в ЗПП на 1-2 місяці, іноді і на довший строк.

Хоч зазначалося, що однією із основних причин створення мережі збірно-переселенських пунктів та фільтраційних таборів було прагнення надати процесу репатріації організованості й не допустити анархії, репатріаційний процес вражав сумбурністю, неорганізованістю табірної інфраструктури. Транспортування примусових робітників відбувалося згідно з "Тимчасовими правилами про порядок перевезень репатрійованих громадян та військовополонених радянських громадян...". Відправляли репатріантів із радянських зон окупації в Європі до державного кордону СРСР потягами, автотранспортом, або пішки.

Перевезення репатріантів організовувалося начальниками фронтових збірних пунктів і комендатур. Ними заповнювалися транспортні відомості для кожного вагону потяга, де вказувалися станції прибуття пасажирів. Разом з тим, нестача залізничного транспорту впливала на своєчасність перевезення людей. Репатріанти були змушені тижнями перебувати за колючим дротом та спати на холодній землі, потерпати від холоду та недостатнього харчування. Крім того, чоловіків та жінок, які й так перебували під постійним морально-психологічним тиском, залучали до важкої фізичної праці.

В ході перевірок на кожного з репатріантів заводилися фільтраційні справи та заповнювалися реєстраційні листки у 2^{ох} екземплярах [16]. Фільтраційні справи – це досье на людей, яке складалося з документів радянських установ, німецьких документів та матеріалів та документів союзних військ. До документів радянських установ входили особисті документи громадян, протоколи допиту, інформаційне міжнародне листування, матеріали свідків про діяльність особи яка перевіряється, характеристики складені офіційними представниками влади.

Репатрійовані допитувалися, в ході співбесіди з'ясовувались причини з яких особа опинилася на території іншої держави, чи підлягала особа арештам, допитам, затриманням з боку німецької влади, встановлювались факти утримання у спецтаборах, проходження служби в німецькій армії, загонах, військових частинах, госпіталях, будівельних та інших батальйонах, що створювалися німцями, у німецьких установах, організаціях або праці на підприємствах, тощо. За результатами перевірки заповнювалась досить докладна анкета, в якій відображались біографічні та трудові данні до початку війни й відбуття за кордон, обов'язково зазначались обставини за яких людина потрапила до полону, оточення, на окуповану територію. Детально фіксувалися всі факти репресій з боку окупантів стосовно репатріанта та членів його сім'ї. З'ясовувалось чим займалась й де працювала на окупованій території перевіряємо особа, яким шляхом остання потрапила за кордон – як військовополонений, мобілізований або виїхав добровільно [17].

Під час проходження співбесіди частина з репатрійованих були звинувачені у співпраці з окупантами і загнані в концтабори та у віддалені райони СРСР. Ті репатріанти, які пройшли фільтрацію, отримували посвідчення про направлення до постійного місця проживання з поміткою "Видом на жительство служить не может". Найбільша кількість репатріантів була розселена в промислових районах Східної України (Донецька (Сталінська), Луганська (Ворошиловградська), Дніпропетровська області). Загалом за результатами численних перевірок лише 58% з них попрямували до попереднього місця проживання. Декого відразу мобілізували до Червоної армії. Але й там вони були під постійним контролем відповідних органів.

Особливу категорію репатріантів, до якої з боку держави проявлялась турбота, становили діти-сироти. Про порядок репатріації таких дітей, а також тих, які тимчасово втратили батьків санітарним відділом Управління Уповноваженого РНК СРСР у лютому 1945 року розроблена інструкція, яка передбачала проведення ряду обов'язкових заходів для створення належних матеріально-побутових і санітарно-гігієнічних умов їх утримання. Документом також передбачалась організація розселення дітей у дитячих закладах СРСР.

За інструкцією дітей-сиріт на ЗПП розподіляли за віком до 4-х років й від 4-х до 14 років та за місцем проживання до вивезення до Німеччини. Вони були під контролем медичного персоналу, забезпечувались одягом, білизною і взуттям та розміщувалися на збірних пунктах окремо від дорослих невеликими групами [18]. Основна маса репатрійованих дітей-сиріт

направлялась у дитячі будинки Криму, Києва, у Вінницький та Могилів-Подільський дитячі будинки, дитячі будинки Кам'янець-Подільського району та інші.

А, між тим, табори для переміщених осіб розвивалися і за кілька повоєнних років пройшли повний цикл становлення своєрідних мікросуспільств. Проходили роки, перш ніж репатрійовані особи могли переїхати до своїх родин і домівок, а декому з них не судилося повернутися взагалі. Але перебування у таборах для переміщених осіб не могло тривати вічно. Більшості репатріантів довелося розпочинати своє життя практично не маючи абсолютно нічого, навіть предметів першої необхідності. Проте навіть у тих випадках, коли репатріанти щасливо поверталися до мирного життя, вони не позбувалися тавра "неблагонадійних", оскільки в їхніх анкетах й особових листках обліку кадрів про перебування в полоні чи на окупованій території було зазначено у спеціальній графі. Було важко здобути вищу освіту, фактично неможливо працювати в державних структурах.

Висновки. Партійне керівництво Радянського Союзу було гостро зацікавлене у поверненні усіх без виключення переміщених осіб. Це прагнення обумовлювалося необхідністю поповнення демографічних втрат, понесених за роки війни, та збільшенням вкрай необхідних дешевих робочих рук для післявоєнної відбудови. Тож, радянська репатріаційна система була створена і діяла, в першу чергу, в інтересах держави.

Проводячи репатріацію своїх громадян Радянський Союз, не дивлячись на спроби надати цьому процесу організованого і спланованого характеру, здійснював фактично погано організоване і недостатньо забезпечене переміщення людей. Переміщені особи упродовж тривалого часу утримувались на збірно-пересильних пунктах та фільтраційних таборах, піддавались принизливим перевіркам репатріаційно-фільтраційних комісій.

Але, після проходження усіх перевірочних процедур колишнім оstarбайтерам і військовополоненим доводилося починати своє життя "з чистого аркушу" не лише через втрату майна, родини, а також через набуття нового громадянського статусу – репатріантів, яких розглядали якщо не в якості "зрадників батьківщини", то принаймні як людей, що не виявили достатньої мужності та працювали на нацистів. Ті що пройшли перевірку й реєстрацію в комісії, видавалося направлення на постійне місце проживання.

Частина репатріантів, що не витримувала процедури перевірки, у кращому випадку направлялися жити і працювати у місця, віддалені від їх родин, на важку фізичну роботу. Політичний статус людини, що після війни поверталася до СРСР із-за кордону, фактично мало чим відрізнявся від статусу кримінального злочинця – ті ж самі бесіди з працівниками НКВС, НКДБ, заведення спеціальної "справи", обов'язок реєстрації в міліції, заборона проживання у великих містах.

Список літератури:

1. Zemskov V. K voprosu o repatryatsyysovet-skykh hrazhdan 1944–1951 hody / V. Zemskov // Ystoryya SSSR. – 1990. № 4., S. 151-165.
2. Tolstoy N. Zhertvy Yalty / Per. s anhl. E.S. Hessen. // Yssledovannya noveyshey russkoy ystoryy. Paryzh: YMSA-Rress, 1988., T.7., 530 s.
3. Materialy pro robotu perevirochno-filtratsiynykh punktiv NKVS SRSR po pryomu i vlashtuvannyyu repatriyovanykh hromadyan pislya zvil'nennya terytoriyi Ukrayiny vid tymchasovoyi nimets'koyi okupatsiyi. (05.01.1945-31.12.1945) // F.R-2., Rada narodnykh komisariv (Rada Ministriv) Ukrayins'koyi RSR., Op. 7., Spr. 1727., 24 s.
4. Pastushenko T. Ostarbaytery z Kyivshchyny: verbuvannya, prymusova pratsya, repatriatsiya (1942–1953) / T. Pastushenko / NAN Ukrayiny. In-t istoriyi Ukrayiny., K: Instytut istoriyi Ukrayiny, 2009., 284 s.
5. Belorusskiye ostarbayteri. Repatryatsyia (1944 – 1951): Dokumenty materiyali. Kn.Z. V 2 chastyakh. Ch. 1 / sost. H.D. Knatko [y dr.]. – Mn.: NARB, 1998. – 368 s.
6. Meleshko N.B. Rozvytok merezhi prykordonnykh zbirno-peresylnykh punktiv Narodnoho komisariatu oborony (Ministerstva zbroynykh syl) SRSR u systemi repatriatsiynykh orhaniv Ukrayinskoyi RSR (1946-1951 rr.) / N.B. Meleshko, O.V. Potylchak // Viyna. Okupatsiya. Pamyat: Prymusovi robitnyky z Ukrayiny v okupovaniy Yevropi: Materialy Vseukrayinskoyi naukovoyi konferentsiyi, m. Kyiv, 27 veresnya 2012 r. / Ukrayinskyy instytut natsional'noyi pamyati, Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny; uporyad.: R.I. Pylyavets, V.M. Yaremenko., K.: NVTs "Priorytety", 2012., S. 159-168.

7. Meleshko N.B. Orhanizatsiya perevezennya "peremishchenykh osib" terytoriyeyu Ukrayinskoyi RSR na pochatkovomu etapi repatriatsiyi (veresen-hruden 1944r.) // Visnyk akademiyyi pratsi i sotsial'nykh vidnosyn FPU., 2013, № 1, 139-143 s.
8. Belorusskyye ostarbayteri. Repatryatsyya (1944 – 1951): Dokumenty materyali. Kn.Z. V 2 chastyakh. Ch. 1 / sost. H.D. Knat'ko [y dr.]. – Mn.: NARB, 1998. – 368 s.
9. Hal'chak S. Orhanizatsiyini zakhody radyanskoyi storony z pidhotovky do repatriatsiyi "peremishchenykh osib" // Storinky voyennoyi istoriyi Ukrayiny: 36. naukovykh statey. Vyp. 7, Ch. II, K., 2003, 173-182s.
10. Polyak P. Zhertvy dvukh dyktatur. Ostarbaytery y voennoplennyye v Tretem Reykhe y ykh repatryatsyya., M., 1996. S. 422.
11. Belorusskyye ostarbayteri. Repatryatsyya (1944 – 1951): Dokumenty materyali. Kn.Z. V 2 chastyakh. Ch. 1 / sost. H.D. Knatko [y dr.]. – Mn.: NARB, 1998. – 368 s.
12. Butsko O. V. "S vozvrashchen'ytsem": sud'ba ukraynskykh hrazhdan, repatryyrovannykh na rodynu // Storinky voyennoyi istoriyi Ukrayiny: 36. naukovykh statey, Vyp. 2, K., 1998, S. 148-162.
13. Zemskov V.N. Repatryatsyya peremeshchennykh sovetskykh hrazhdan. // Voyna y obshchestvo, 1941-1945 Knyha vtoraya. M.: Nauka, 2004, 331-359 s.
14. Kuniyskyy M.P. Prymusova repatriatsiya radyanskykh hromadyan do SRSR pislya Druhoyi svitovoyi viyny (ukraynskyy vektor) /Mykhaylo Petrovych Kuniys'kyy, Monohrafiya, Luts'k: VAT "Volyns'ka oblasna drukarnya", 2007, 248 s.
15. Shevyakov A. A. "Tayny" poslevoennoy repatryatsyy / A. A. Shevyakov // Sotsyolohycheskye yssledovannya. – 1993. № 5. 3–11 s.
16. Kravchenko A. Ukrayinski nevilnyky Tretoho Reykhu (mynule i suchasnist): Publitsystychna khronika / A. Kravchenko, S. Baturyn- Lviv: Kalvariya, 2005, 235 s.
17. Volkhyn A. Y. Deyatelnost orhanov hosbezopasnosti Sredneho Urala sredey repatryantov v 1945-1946 hodakh / A. Y. Volkhyn // Ystorycheskye chtenyana Lubyanke. 2001 hod. Otechestvennyye spetssluzhby v poslevoennyye hody, 1945-1953 hh, 2002, Vyp. 5, S. 70-75.
18. Kholodnytskyy V. Repatriatsiya: z istoriyi povnennyya zhyteliv Chernivetskoyi oblasti, vyvezennykh za yiyi mezhi v roky Druhoyi svitovoyi viyny // II Mizhnarodnyy naukovyy konhres ukrayns'kykh istoriyiv "Ukrayinska istorychna nauka na suchasnomu etapi rozvytku". Kamyanets-Podilskyy, 17 - 18 veresnya 2003 r. Dopovidi ta povidomlennyya / Ukrayins'ke Istorychne Tovarystvo, Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny, Kamyanets'-Podilskyy derzhavnyy universytet. Redaktery: L. Vynar, O. Zavalnyuk, Kamyanets-Podilskyy; Kyiv, Nyu-York; Ostroh, 2007, T. 4. S. 414-425.
19. Lyudmyla strilchuk. Reasons for the compulsory nature of the ukrainians repatriation, from the western zones of occupation to the ussr, after the second world war (1945 – 1951) // codrul cosminului. Vol.xxii, nr.2, decembre 2016. – p.267-285.

CREATION AND FUNCTIONING OF THE FILTRATION CAMPS IN THE USSR DURING 1944-1945

Udot Oleksandr

Formulation of scientific problem and its significance. Many problems of national history require in-depth study, analysis and detailing of the pages of the Second World War and the post-war era. The further these terrible events go back into the past and the current world becomes more intense, the more interest in our society grows in the study of the causes, events and consequences of the events of the last century.

A small number of aspects of repatriation processes remain scarce. Among such, for example, the organization of repatriation under which circumstances there was a screening of citizens who were subject to repatriation and their filtration, especially the establishment and operation of filtration camps is important for world and Ukrainian historical science, therefore this problem requires a multifaceted revision. The proposed article is an attempt to fill an information niche that reproduces the process of the formation and operation of filtration camps in the USSR.

Analysis of recent research. One of the first began to study the process of forced repatriation of Soviet citizens after the Second World War by foreign historians and Ukrainian and

Russian political emigrants. Their attention was focused on the problem of the presence of displaced persons in the western occupation zones after the end of the Second World War and on the forced repatriation of Soviet citizens to the Soviet Union.

Foreign historiography is represented by such scholars: N. Bethel "The Last Mystery: Forcible Repatriation to Russia 1944-1947", V. Yakobmayer "From Forced Labor to Foreigners Without Statelessness. Displaced Persons in Germany. 1941-1945 ", W. Höcken-Haydel and his work "The Return Path. Repatriation of Soviet prisoners of war and forced labor during and after the Second World War. " The attention of the listed authors was concentrated on the forced methods of repatriation to the USSR. In the late 80's to the study of this topic were joined by Soviet and further n historians-researchers V. Zemskov, O. Shvyakov, P. Polyana. Among Ukrainian scholars, the subject of repatriation was studied by M. Koval, O. Butsko, S. Galchak, M. Kunitsky, N. Meleshko.

The purpose and tasks of the study. The purpose of the article is to analyze the peculiarities of the creation and specificity of the filtration camps in the territory of the USSR. In accordance with the goal, the following tasks are set out in the article: to study the creation of camps for displaced persons; features of filtration camps functioning; the conditions of domestic and employment of returnees, the specifics of checking and filtration of Soviet citizens who were repatriated from the western and eastern occupation zones.

Presenting main material. At the insistence of the Soviet Union in the international agreements adopted in 1945 at the Crimean and Potsdam conferences [1], as well as the separate agreements of the USSR, the United States, Great Britain, France, and Belgium [2], the official approval of the process of repatriation to the USSR of all former Soviet citizens released by the military Anglo-American allies, despite the desire or not the desire of the latter to return to the USSR.

The Soviet Union suffered huge human losses during the years of hostilities. The leadership of the Soviet Union was interested in the return of the maximum number of displaced persons in order to increase cheap labor resources for the post-war reconstruction of industry and agriculture, although, at the last place, the accumulation of demographic losses was also of particular importance. To secure the return of millions of Soviet citizens from abroad, in hundreds of different camps and points in the territory of Eastern European countries and in the western frontier zone of the USSR, hundreds of different camps and points were organized in record time. As a result, in the postwar period, hundreds of thousands of former forced laborers of the Third Reich (Ostarbeiters), prisoners, displaced persons, which the Soviet authorities combined with one term - "special contingent", returned to the Soviet Union, through the border republics. They were not considered to be parties to the war, but equated to non-charitable parties, traitors to the homeland and political prisoners.

In general, the beginning of the entire system of reparation was laid before the end of the Second World War, in particular on August 24, 1944, by the decree of the State Committee of Defense (T-bills) of the USSR No. 6457-ss "On the organization of the reception of Soviet citizens returning to their homeland, forcibly taken out by the Germans, and also those who, under different conditions, drove over the border line between the USSR and Poland, who returned to their homeland "[3].

On August 31, 1944, the Department for Repatriation under the Government of the Ukrainian SSR, headed by M. Zozulenko, began its activity [4]. Since January 15, 1945, the Department of the SNK of the Byelorussian SSR on the repatriation of the citizens of the USSR began its work (in January 1946 it was reorganized into the department of resettlement and repatriation) [5]. The general control over the course of the repatriation campaign was carried out by the apparatus of the authorized representative of the USSR People's Commissars (from March 1946, the Council of Ministers) for repatriation, established on October 4, 1944, headed by Colonel-General F.I. Golikov [19].

Among the top-priority organizational measures for repatriation was the creation of a network of filtration camps or points not far from the western border of the USSR. The Ukrainian SSR turned out to be the most convenient region for setting up various types of special forces for the Soviet Union's security forces, whose main function was filtering and checking the flow of returnees [6]. That is why the People's Commissars of Ukraine and the Central Committee of the CP (b) On August 31, 1944, adopted the Resolution, which obliged the republican NKVD to organize the first six filtration camps in the Lviv, Drohobych and Volyn regions. At the same time, on the territory of the Belarusian Soviet Union, checking and filtration points were created in

accordance with the order of the Internal Affairs Commissioner of the BSSR from August 30, 1944, "On the organization of checking and filtration points" marked "Totally secret."

As time showed, the number of returnees was several million people and to solve the filtration problem, so many camps created in the border lane are not able. In addition, in order to avoid over-spending, as in the Soviet Union, the problem of transport for the transport of large parties of repatriates deep into the country was sharp enough, it was much cheaper to ensure their retention in the border area, and later, after filtering, gradually spread throughout the country [7]. The repatriates traveled to Penzensk, Rivne, Kustanay, Kiev, Leningrad, Orlov, Razansky and other regions of the USSR, and were also sent to special assemblies of the NKVD and special settlements [8].

Representatives of the Soviet party elite understood that "repatriation machine" needed its improvement. From now on, with each army, filtration camps were set up to concentrate returnees and try to provide organized forms. They had to work alongside the existing army displacement points, as, unlike them, filtration camps were organized for the civilian population.

Collective resettlement points were also created on the functioning fronts. Thus, on October 23, 1944, the 1st Baltic, 1st, 2nd and 3rd Belarussian, 1st, 2nd, 3rd and 4th Ukrainian fronts received an order to create one for them pre-relocation station (camp). Later, the number of such front lines increased to 57, of which 18 were organized only at the 1st Ukrainian Front. Similarly to the army filtration camps, they were also designed for civilian returnees [9].

But given the workload and "scrupulous" attitude to the so-called ostarbeiter, much attention was paid to the increase in the number of checkpoint and filtration points of the NKVD, located along the entire state border of the USSR, as of December 23, 1944 there were already 15 of them [10]. On the territory of the Ukrainian SSR, seven filtration stations of the NKVD were operating in the regions of the RSFSR in Lviv, Drohobych, Volyn and Izmail regions, which were located in Bolgar, Volodymyr-Volynsky, Ravi-Russkaya, Yavorova, Khirova, Mostyska, Chernivtsi [11], on the territory of the Byelorussian SSR (8 filtration points) in the cities of Brest, Vysoko-Litovsk, Pruzhany, Volvysk, Grodno and in the settlements of Belya, Kuznitsa (Grodniysky direction), Bobrovniki (Wolfsburg direction) [12]. Yes, already in the summer of 1945, 43 special camps and 26 filing camps of the NKVD operated to check Soviet repatriates.

Before the repatriation institutions of the Soviet Union were set the priority tasks - political filtering and statistical record of persons who have been abroad for a long time. In all checkpoint and filtration stations, special commissions were set up consisting of employees of the investigative bodies of the NKVD, NKDB, SMERSH.

The bulk of the repatriates were checked and filtered at the front and army camps, the prefabricated crossing points of the People's Commissariat of Defense, the NKVD filtration stations, and the part of the prisoners of war - in the spare military units. Detected "suspicious" and non-charitable individuals were usually transferred to a more thorough check up at the NKVD filtration camps, as well as to the GULAG correctional labor camps. The vast majority of people who fell under the "special contingent" of the NKVD, the filtration commissions were recognized as "untested", and without a criminal case being instituted, they were sent to refugee labor camps for six years [13].

The first was felt by the tyranny of the Soviet system of the person who, during the occupation, accepted German citizenship, the so-called "folksuodihki", and the families of those who cooperated with the occupation authorities or simply were in service in German institutions. According to the instructions received by the heads of filtration camps and other investigative institutions, one of the number of returnees was arrested: the commanding staff and ordinary police officers, the "people's guard", the PLA, national legions and other similar organizations, the bourgeois, rural elders. The second category of people who passed through filtration camps, these are immigrants from Poland and re-emigrants from France. To the third category of persons we will associate prisoners of war, to the fourth - prisoners of German concentration camps (interned) and people who were forcibly taken to work in Germany (ostarbeyters) [14]. According to the Department for Repatriation of the SNK of the USSR, on February 1, 1946, 5,229,605 people were repatriated to the USSR, including 3,438,506 civilians and 1,790,654 prisoners of war [15].

On an organizational basis, the State Committee for Defense adopted a decree on May 22, 1945, which approved the 10-day period for the registration and inspection of returnees and their sending to their place of residence. However, as practice has shown, these terms were unrealistic. Repatriates remained in the ZPP for 1-2 months, sometimes for a longer period.

Although it was noted that one of the main reasons for the creation of a network of resettlement centers and filtration camps was the desire to provide a process of repatriation of organization and to prevent anarchy, the repatriation process was struck by the confusion, the unorganization of the camp infrastructure. Transportation of forced labor took place in accordance with the "Provisional Rules on the Procedure for the Transport of Repatriated Citizens and POWs of Soviet Citizens ...". Sending returnees from the Soviet occupation zones in Europe to the state border of the USSR by trains, motor vehicles, or on foot.

Transportation of returnees was organized by the chiefs of the front assembly teams and commandant's offices. They filled the transport information for each traincarriage, which indicated the arrivals of passengers. At the same time, the lack of rail transport has affected the timeliness of transportation of people. Repatriates were forced to stay barbed wire for weeks and sleep in cold earth, suffer from cold and inadequate nutrition. In addition, men and women, who were still under constant moral and psychological pressure, were attracted to heavy physical labor.

In the course of the inspections, filtration cases were started on each of the returnees, and the registration sheets were completed in 2 copies [16]. Filtration cases are a dossier for people, which consisted of documents of the Soviet institutions, German documents and materials and documents of the Allied troops. Documents of the Soviet institutions included personal documents of citizens, interrogation protocols, information international correspondence, materials of witnesses on the activities of the person being inspected, the characteristics compiled by the official representatives of the authorities.

Repatriated interrogated during the interview found out the reasons for which the person was in the territory of another state, whether the person was arrested, interrogated, detained by the German authorities, the facts of detention in special stations, service in the German army, detachments, military units, hospitals were established. , building and other battalions created by the Germans, in German institutions, organizations or labor at enterprises, etc. According to the results of the audit, a very detailed questionnaire filled in with biographical and labor data before the war and departure abroad, the circumstances necessitating the circumstances in which a person was captured, surrounded, and occupied territory was necessarily noted. The details of the repressions of the invaders against the repatriant and his family members were recorded in detail. It was ascertained what was being done and where he worked in the occupied territory. We checked a person who, through the latter's way, went abroad as a prisoner of war, was mobilized or left voluntarily [17].

During the course of the interlocutors, part of the repatriated were accused of collaborating with the okupants and sent to concentration camps and to remote areas of the USSR. Those returnees who went through filtration received a certificate of referral to a permanent residence with a note "A residence permit can not serve". The largest number of returnees was resettled in industrial areas of Eastern Ukraine (Donetsk (Stalin), Luhansk (Voroshilovgrad), and Dnipropetrovsk oblasts). In general, according to the results of numerous inspections, only 58% of them went to their previous place of residence. Some people immediately mobilized to the Red Army. But even there they were under constant control of the relevant authorities.

The special category of returnees, to which the state showed concern, were orphans. On the procedure for the repatriation of such children, as well as those who temporarily lost their parents by the sanitary department of the Office of the Representative of the USSR SNK in February 1945, an instruction was developed that provided for a number of mandatory measures to create adequate material and sanitary and hygienic conditions for their maintenance. The document also provided for the organization of the resettlement of children in children's institutions of the USSR.

According to the instruction, orphans were distributed to ZPP at the age of 4 years and from 4 to 14 years of age, and at their place of residence until they were taken to Germany. They were under the control of medical personnel, provided with clothing, linen and shoes, and were housed at assembly points separate from adults by small groups [18]. The bulk of repatriated orphaned children were sent to orphanages in the Crimea, Kyiv, Vinnitsa and Mohyliv-Podilsky orphanages, orphanages of Kamyanets-Podilskyi district, and others.

And, meanwhile, camps for displaced persons developed and in a few postwar years a complete cycle of formation of peculiar micro-society took place. Years passed before repatriated individuals could move to their families and homes, and some of them were not destined to return at all. But staying in camps for displaced persons could not last forever. Most of the returnees had to start their lives without having absolutely anything, even basic necessities. However, even in

those cases when the returnees happily returned to a peaceful life, they did not get rid of the "unreliable" brands, since in their questionnaires and personal records of personnel records of being in captivity or in the occupied territory were indicated in a special column. It was difficult to obtain higher education, in fact it was impossible to work in state structures.

Conclusions. The party leadership of the Soviet Union was keenly interested in the return of all displaced persons without exception. This desire was conditioned by the need to replenish the demographic losses incurred during the war years and the increase in the extremely necessary cheap labor for post-war reconstruction. So, the Soviet repatriation system was created and acted, first of all, in the interests of the state.

In conducting the repatriation of its citizens, the Soviet Union, despite the attempts to provide this process of organized and planned character, carried out in fact poorly organized and insufficiently secured movement of people. Displaced persons were detained for a long time at pre-deployment centers and filtration camps, subjected to humiliating checks of repatriation and filtration commissions.

However, after passing all the verification procedures, the former Ostarbeiters and prisoners of war had to start their lives "from a blank sheet" not only because of the loss of property, family, or because of the acquisition of a new civil status - the returnees who were considered, if not as "traitors to the homeland", then at least as people who did not show sufficient courage and worked on the Nazis. Those who were checked and registered at the commission, they sent a permanent residence.

Part of the returnees who were not in control of the procedure were, at best, sent to live and work in places away from their families for heavy physical work. The political status of a person who returned to the USSR from abroad after the war did not differ in any way from the status of a criminal offender - the same conversations with the employees of the NKVD, the NKGB, the establishment of a special "case", the duty of registration in the police, the prohibition of residence in big cities.

Reference:

1. Zemskov V. Kvoprosuorepatryatsyysovet-skykhkhrazhdan 1944–1951 hody / V. Zemskov // YstoryyaSSSR. – 1990. № 4., S. 151-165.
2. Tolstoy N. Zhertvy Yalty / Per. s anhl. E.S. Hessen. // Yssledovanyya noveyshey russkoy ystoryy. Paryzh: YMSA-Rress, 1988., T.7., 530 s.
3. Materialy pro robotu perevirochno-filtratsiynykh punktiv NKVS SRSR po pryomu i vlashtuvannyu repatriyovanykh hromadyan pislya zvil'nennya terytoriyi Ukrayiny vid tymchasovoyi nimets'koyi okupatsiyi. (05.01.1945-31.12.1945) // F.R-2., Rada narodnykh komisariv (Rada Ministriv) Ukrayins'koyi RSR., Op. 7., Spr. 1727., 24 s.
4. Pastushenko T. Ostarbaytery z Kyvivshchyny: verbuvannya, prymusova pratsya, repatriatsiya (1942–1953) / T. Pastushenko / NAN Ukrayiny. In-t istoriyi Ukrayiny., K: Instytut istoriyi Ukrayiny, 2009., 284 s.
5. Belorusskyye ostarbayteri. Repatryatsyya (1944 – 1951): Dokumenty materyali. Kn.Z. V 2 chastyakh. Ch. 1 / sost. H.D. Knatko [y dr.]. – Mn.: NARB, 1998. – 368 s.
6. Meleshko N.B. Rozvytok merezhi prykordonnykh zbirno-peresylnykh punktiv Narodnoho komisariatu oborony (Ministerstva zbroynykh syl) SRSR u systemi repatriatsiynykh orhaniv Ukrayinskoyi RSR (1946-1951 rr.) / N.B. Meleshko, O.V. Potylchak // Viyna. Okupatsiya. Pamyat: Prymusovi robitnyky z Ukrayiny v okupovaniy Yevropi: Materialy Vseukrayinskoyi naukovoyi konferentsiyi, m. Kyviv, 27 veresnya 2012 r. / Ukrayinskyy instytut natsional'noyi pam'yati, Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny; uporyad.: R.I. Pylyavets, V.M. Yaremenko., K.: NVTs "Priorytety", 2012., S. 159-168.
7. Meleshko N.B. Orhanizatsiya perevezennya "peremishchenykh osib" terytoriyeyu Ukrayinskoyi RSR na pochatkovomu etapi repatriatsiyi (veresen-hruden 1944r.) // Visnyk akademiyyi pratsi i sotsial'nykh vidnosyn FPU., 2013, № 1, 139-143 s.
8. Belorusskyye ostarbayteri. Repatryatsyya (1944 – 1951): Dokumenty materyali. Kn.Z. V 2 chastyakh. Ch. 1 / sost. H.D. Knat'ko [y dr.]. – Mn.: NARB, 1998. – 368 s.
9. Hal'chak S. Orhanizatsiyni zakhody radyanskoyi storony z pidhotovky do repatriatsiyi "peremishchenykh osib" // Storinky voyennoyi istoriyi Ukrayiny: 36. naukovykh statey. Vyp. 7, Ch. II, K., 2003, 173-182s.

10. Polyak P. Zhertvy dvukh dyktatur. Ostarbaytery y voennoplennyye v Tretem Reykhe y ykh repatryatsyya., M., 1996. S. 422.
11. Belorusskiye ostarbayteri. Repatryatsyya (1944 – 1951): Dokumenty materiyali. Kn.Z. V 2 chastyakh. Ch. 1 / sost. H.D. Knatko [y dr.]. – Mn.: NARB, 1998. – 368 s.
12. Butsko O. V. "S vozvrashchen'ytsem": sud'ba ukraïnskykh hrazhdan, repatryrovannykh na rodynu // Storinky voyennoyi istoriyi Ukraïny: 36. naukovykh statey, Vyp. 2, K., 1998, S. 148-162.
13. Zemskov V.N. Repatryatsyya peremeshchennykh sovetskykh hrazhdan. // Voyna y obshchestvo, 1941-1945 Knyha vtoraya. M.: Nauka, 2004, 331-359 s.
14. Kuniyskiy M.P. Prymusova repatriatsiya radyanskykh hromadyan do SRSR pislya Druhoyi svitovoyi viyny (ukraïnskiy vektor) /Mykhaylo Petrovych Kuniyskiy, Monohrafiya, Luts'k: VAT "Volyns'ka oblasna drukarnya", 2007, 248 s.
15. Shevyakov A. A. "Tayny" poslevoennoy repatryatsyy / A. A. Shevyakov // Sotsyolohicheskiye yssledovannya. – 1993. № 5. 3–11 s.
16. Kravchenko A. Ukraïnski nevilnyky Tretoho Reykhu (mynule i suchasnist): Publitsystychna khronika / A. Kravchenko, S. Baturyn- Lviv: Kalvariya, 2005, 235 s.
17. Volkhyn A. Y. Deyatelnost orhanov hosbezopasnosti Sredneho Urala sredey repatryantov v 1945-1946 hodakh / A. Y. Volkhyn // Ystorycheskiye chtenyana Lubyanky. 2001 hod. Otechestvennyye spetssluzhby v poslevoennoye hody, 1945-1953 hh, 2002, Vyp. 5, S. 70-75.
18. Kholodnytskiy V. Repatriatsiya: z istoriyi povernennyya zhyteliv Chernivetskoyi oblasti, vyvezennykh za yiyi mezhi v roky Druhoyi svitovoyi viyny // II Mizhnarodnyy naukovyy konhres ukraïns'kykh istorykiv "Ukraïnska istorychna nauka na suchasnomu etapi rozvytku". Kamyanets-Podilskyy, 17 - 18 veresnya 2003 r. Dopovidi ta povidomlennyya / Ukraïns'ke Istorychne Tovarystvo, Instytut istoriyi Ukraïny NAN Ukraïny, Kamyanets-Podilskyy derzhavnyy universytet. Redaktory: L. Vynar, O. Zavalnyuk, Kamyanets-Podilskyy; Kyiv, Nyu-York; Ostroh, 2007, T. 4. S. 414-425.
19. Lyudmyla strilchuk. Reasons for the compulsory nature of the ukrainians repatriation, from the western zones of occupation to the ussr, after the second world war (1945 – 1951) // codrul cosminului. Vol.xxii, nr.2, decembre 2016. – p.267-285.